

УДК: У049 (2Ук) 683.0

ПІДГРУШНИЙ Г.П.

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА НАПРЯМИ ПЕРСПЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Серед регіонів країни Луганська область посідає особливе місце, що зумовлено не тільки зосередженням тут значного природно-ресурсного потенціалу, а й особливостями історичного та територіального розвитку її господарства.

Як показує аналіз, в області зосереджено близько 8,8% природно-ресурсного потенціалу України, що більше ніж у 2 рази перевищує середньообласний показник по країні. Основу цього потенціалу складають мінеральні ресурси – головним чином кам'яне вугілля. На долю мінеральних ресурсів припадає 6,5% від їх загальнодержавного обсягу. Частка інших ресурсів області є нижчою за середньообласні показники. Так зокрема на земельні ресурси припадає 1,2%; водні – 0,6%; природно-рекреаційні – 0,4%; лісові – 0,1% всього природно-ресурсного потенціалу країни [1].

Наявні ресурси та особливості історичного розвитку області визначили не тільки її місце та роль у господарському комплексі країни, а й послужили важливим чинником формування структури її економіки. Аналіз структури економіки за видами економічної діяльності дозволяє кваліфікувати область як регіон з високорозвинутим промисловим виробництвом. Його частка у валовій доданій вартості області становить 49%, в той час як у середньому для країни цей показник дорівнює лише 30% (табл. 1). Питома вага промислового виробництва Луганщини у 2003 році складала 7,9% від обсягу промисловості країни. Цей показник має доволі стійку тенденцію до зростання. В 1997 році він складав лише 5,9%. За даним показником область сьогодні займає 4 місце серед інших регіонів.

У самій промисловості області досить високу частку має добувна промисловість – 17,8%, в той час як в країні вона складає лише 4,9%. Високий рівень промислового розвитку регіону істотно вплинув на інші види економічної діяльності, помітно зниживши їх частку в структурі валової доданої вартості господарства.

Це стосується перш за все сільського господарства, частка якого в області

Таблиця 1

Порівняльна структура валової доданої вартості економіки України та Луганської області за видами економічної діяльності в 2003 році

	Частка видів економічної діяльності у загальному обсязі валової доданої вартості, %	
	Україна	Луганська обл.
Всього	100	100
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство	14,4	9,2
Рибне господарство	0,1	0
Промисловість	30,3	49
у тому числі:		
Добувна промисловість	4,9	17,8
Обробна промисловість	19,8	26,7
Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	5,6	4,5
Будівництво	3,8	3,2
Оптова і роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами, послугами з ремонту	12	8,4
Готелі та ресторани	0,6	0,3
Транспорт та зв'язок	13,5	9
Фінансова діяльність	3	1,7
Операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам	7,3	5,6
Державне управління	4,3	3,4
Освіта	5,3	5,1
Охорона здоров'я та соціальна допомога	3,6	3,6
Колективні, громадські та особисті послуги; послуги домашньої послуги; екстериторіальна діяльність	1,8	1,5

складає 9,2%, при середньому по країні 14,4%; окремих видів невиробничої діяльності, перед усім тих, що забезпечують функціонування ринкової економіки – оптової та роздрібно торгівлі (8,4% та 12%), фінансової діяльності (1,7% та 3%), готельного та ресторанного господарства (0,3% та 0,6%) тощо.

Важливим показником, що характеризує тенденції розвитку економіки є динаміка співвідношення виробничої (сільське, лісове господарство, промисловість, будівництво, транспорт та зв'язок) та невиробничої сфер діяльності. Переваження в структурі економіки невиробничої сфери (третинного та четвертинного сектору) є в цілому прогресивною ознакою, що засвідчує рух регіону у напрямку формування постіндустріального суспільства. Це тенденція характерна не тільки для більшості пострадянських країн, в тому числі й України в цілому, а й її регіонів. Однак темпи цієї динаміки є неоднаковими (табл. 2).

Таблиця 2

Порівняльна динаміка співвідношення виробничої та невиробничої сфери економіки України та Луганської області, %

Сфери економіки	Україна		Луганська обл.	
	1996 р.	2003 р.	1996 р.	2003 р.
Виробнича	68,6	62,0	74,2	70,4
Невиробнича	31,4	38,0	25,8	29,0

Як показує аналіз, темпи зростання невиробничої сфери в Україні в цілому є дещо вищими, ніж на Луганщині.

Все це є свідченням інертності сформованої в області структури економіки, низьких темпів її трансформації. Особливо це стосується зростання частки ринкової інфраструктури, інформаційного обслуговування тощо. Саме ці галузі є запорукою ефективного функціонування сучасної економіки, формування постіндустріального суспільства.

Наявність значних запасів кам'яного вугілля ще у першій половині XIX століття обумовила початок індустріалізації регіону. Цей процес був пов'язаний з проходженням першої промислової революції та приурочених до неї першого, а згодом другого циклів Кондратьєва-Шумпетера. Саме ці чинники обумовили не тільки спеціалізацію області, а й розвиток тут потужного виробничого потенціалу. Розробка покладів кам'яного вугілля послужила мультиплікатором, що зумовив розвиток у межах області комплексу виробництв вуглеенергохімічного та пірометалургійного циклів. Нинішня структура промислового виробництва в цілому сформувалась вже на початку XX століття. Провідне місце в ній займали галузі важкої індустрії – вугільна промисловість, чорна металургія, хімія, транспортне машинобудування.

Подальші інноваційні впливи (3 та 4 цикли Кондратьєва-Шумпетера), що мали місце у продовж XX століття до певної міри диференціювали структуру промислового виробництва області, однак суттєво не вплинуло на його спеціалізацію та зовнішні функції. Певного розвитку набула легка промисловість, середньо- та високотехнологічні галузі машинобудування, промисловість будівельних матеріалів тощо.

Починаючи з другої половини 70-х років минулого століття в економічній країні починає наростати латентна криза, що не оминула й Луганщину. У процесі трансформації соціально-економічних умов господарювання в 90-ті роки (перехід до ринкових відносин, інтеграція у світогосподарську систему і т. ін.), при зволіканні із реалізацією дієвих реформ в економічній сфері, криза ще більше посилилась і набула руйнівного характеру. У 1990 році зростання промислового виробництва області припинилась, а у наступні роки відбувся його різкий спад (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка промислового виробництва Луганської області, у % до 1990 р.

Роки	1990	1995	2000	2001	2002	2003
Індекс продукції	100	38,2	47,1	61,4	64,0	71,6

Лише у 1999 році спад промислового виробництва області припинився і почалось зростання. У 2003 році промислове виробництво регіону зросло у порівнянні з 1998 роком більш ніж у 2,1 рази. Однак, в цілому темпи зростання промисловості Луганської області у порівнянні з Україною залишаються нижчими. У 2003 році обсяг промислової продукції країни складав вже 82% від рівня 1990 року, в той час як аналогічний показник для Луганської області був 72%. Досить диференційованою у зазначений період була й динаміка виробництва в окремих галузях. Найбільшого спаду зазнала легка промисловість, машинобудування, промисловість будівельних матеріалів тощо.

За вказаний період відбулось різке зростання „обтяженості” галузевої

структури промисловості області за рахунок збільшення частки матеріало-, енерго- та екоємних галузей важкої індустрії – чорної металургії, нафтопереробки, хімічної промисловості. Період зростання не вніс суттєвих змін у структуру промисловості. Вона залишилась такою ж деформованою. У 2003 році у промисловості області було вироблено продукції на суму 19617,1 млн. грн. Більш ніж 25% її відсотків складало виробництво нафтопродуктів (табл. 4), що

Таблиця 4

Динаміка структури промислового виробництва Луганської області, % від обсягу продукції

Назва видів промислової діяльності	1995 р.	2003 р.
Вся промисловість	100,0	100,0
Видобування енергетичних матеріалів	43,3	23,3
Видобування неенергетичних матеріалів	0,1	0,0
Харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів	5,8	6,1
Легка промисловість	2,2	0,6
Виробництво деревини, виробів з деревини та целюлозно-паперова промисловість	0,1	2,2
Поліграфічна промисловість та видавнича справа	0,1	0,2
Виробництво коксу, продуктів нафтоперероблення	3,7	25,4
Хімічна промисловість	11,0	9,2
Виробництво скла, виробів з скла та кераміки	9,0	1,6
Виробництво продукції будівельного призначення	0,6	0,2
Чорна металургія	13,0	18,2
Кольорова металургія	0,0	0,0
Обробка металу	1,8	2,2
Машинобудування, ремонт та монтаж устаткування	5,0	6,7
Інше виробництво	0,1	2,1
Виробництво та розподіл електроенергії	4,2	2,0

здійснювалось одним підприємством – ВАТ „Лисичанськнафтооргсинтез”. Саме за рахунок зростання частки цього виду промислової діяльності, яка в 1995 році складала лише близько 3%, відбулась безпрецедентна деформація структури промислового виробництва. Головна причина цього процесу полягала не стільки у збільшенні фізичних обсягів продукції, скільки у зростанні цін на неї.

За аналізований період у структурі промисловості області відбувся різкий спад частки видобутку енергетичних матеріалів (вугільної промисловості). Якщо у 1995 році питома вага цього виду промислової діяльності складала 43,3%, то у 2003 році цей показник скоротився майже у двічі і склав 23,3%. Таке стрімке падіння було обумовлено реструктуризацією вугільної галузі, що передбачала закриття та ліквідацію 41 шахти та вивільнення понад 7260 працівників. У 2004-2005 роках відбулось закриття ще 5 шахт та вивільнення близько 2400 робітників. Так на обліку у службах зайнятості області перебуває понад 8000 колишніх шахтарів. Все це погіршує ситуацію на регіональному ринку праці, створює соціальну напругу в регіоні.

Третє місце серед інших видів промислової діяльності в області займає чорна металургія. За аналізований період її частка збільшилась від 13% до 18,5%. Комплекс виробництв чорної металургії області представлений ВАТ „Алчевський металургійний комбінат”, Алчевський коксохімічний завод, АТ „Стаханівський завод феросплавів”, ЗАТ „Луганський трубний завод”, СП „Інтерсплав”.

Важливу роль у структурі промислового виробництва області, не дивлячись на деяке падіння, в останні роки продовжує відігравати хімічна промисловість. У 2003 році її частка становила 9,2%, тоді як у 1995 році цей показник складав 11%, Основними підприємствами цієї галузі в області є Сєвєродонецьке ДВО „Азот”, Рубіжанське ВАТ „Краситель”, ВАТ „Лисичанський завод РТВ”, ВАТ „Лиссода” та ряд інших об’єктів.

З 5% до 6,7% за аналізований період відбулось зростання частки машинобудування. Воно представлено головним чином виробництвом транспортних засобів (Державна холдингова компанія „Луганськтепловоз”, ЗАТ „Стаханівський вагонобудівний завод”, Луганський автозбиральний завод, Краснодонська ЗАТ „Автоагрегат”, ЗАТ „Луганський завод колінчатих валів”); станкобудуванням (ВО „Луганський станкобудівний завод”); приладобудуванням (ВАТ „Сєвєродонецький приладобудівний завод” та ряд інших).

Незначним ростом частки у структурі промислового виробництва характеризується харчова промисловість, виробництво деревини, виробів з деревини, деякі інші галузі. Невиправдано низькою залишається на сьогоднішній день частка виробництва продукції будівельного призначення та легкої промисловості.

Характеризуючи сучасну галузеву структуру промислового виробництва області, слід зазначити, що не дивлячись на певні зрушення, вона продовжує залишатись різко деформованою. На три галузі важкої індустрії (вугільна промисловість, чорна металургія та виробництво продуктів нафтоперероблення) припадає близько 67% обсягу промислового виробництва області. Все це виробництво зосереджується переважно у декількох промислових центрах, де функціонують основні промислові підприємства області. Така надмірна виробнича концентрація створює значні ризики у функціонуванні всього суспільно-територіально комплексу області, ставить його у залежність від ефективної роботи декількох підприємств. Слабодиверсифікована структура промисловості області, її занадто вузька спеціалізація при будь-яких негативних змінах кон’юнктури внутрішнього чи міжнародного ринків може стати чинником економічної нестабільності в регіоні, загострення соціальних проблем.

Особливості структури та спеціалізації промислового виробництва Луганської області знайшли своє відображення у структурі її експорту, де провідне місце належить мінеральним продуктам (продукція нафтопереробки) – 36,7%; неблагородним металам та виробам з них (продукція чорної металургії) – 26,9%; продукція хімічної промисловості – 17,5%.

Серед характерних рис розвитку промисловості Луганської області слід назвати значні відміни у територіальній концентрації виробництва, досить чітку територіальну спеціалізацію окремих центрів та районів, наявність різноманітних форм територіальної організації промислового виробництва. Поєднаний аналіз цих та інших показників дав можливість провести промислове районування області, в результаті якого були виділено так звані Західний, Південний, Центральний та Північний промислові райони, визначено головні проблеми та накреслено пріоритетні напрями їх розвитку.

Західний промисловий район охоплює Алчевсько – Стаханівський та Лисичансько–Рубіжансько–Сєвєродонецький промислові вузли та територію Попаснянського і Перевальського адміністративних районів, що примикає до них. Це надіндустріалізована територія з переважанням виробництв циклу чорної

металургії та вуглехімічного циклу з дуже високим пресингом на природне середовище. Пріоритетними напрямками розвитку цього району є технологічна модернізація підприємств металургійної промисловості, реструктуризація вугільних підприємств. Деформована структура виробництва, що характеризується абсолютним переважанням матеріало-, енерго- та екоємних виробництв потребує диверсифікації в бік зростання частки галузей легкої промисловості, середньо- та високотехнологічного машинобудування тощо.

Південний промисловий район охоплює територію Антрацитівського, Свердловського та частково Краснодонського адміністративних районів та розташованих в їх межах територій міських рад – Ровеньківської, Краснолучської, Свердловської, Краснодонської та інших. Це високоіндустріалізована депресивна територія з переважанням виробництв вуглевидобувної промисловості, що характеризується високим пресингом на природне середовище. Пріоритетним напрямком розвитку району є реструктуризація виробництва, що передбачає закриття нерентабельних підприємств вугільної галузі, модернізацію та технологічне переоснащення ефективно функціонуючих шахт, збагачувальних фабрик тощо. Важливим напрямом перспективного розвитку району є диверсифікація структури виробництва за рахунок збільшення частки машинобудування та металообробки, легкої промисловості та будівельних матеріалів тощо.

Центральний промисловий район включає в себе Луганський промисловий вузол та прилеглі території Лутугінського, Слов'янськ-Сербського, Станично – Луганського та Краснодонського адміністративних районів. Це високоіндустріалізована територія з диверсифікованою структурою виробництва, що характеризується досить високою часткою середньотехнологічних галузей машинобудування. Саме це створює передумови для перспективного розвитку високотехнологічних виробництв. Значна територіальна концентрація промислового виробництва обумовлює високий техногенний пресинг на природне середовище. Основним пріоритетним напрямком розвитку промисловості є становлення та прискорене нарощування високотехнологічних виробництв постіндустріального типу.

Північний промисловий район охоплює значну територію області та включає в себе Троїцький, Білокуракінський, Новопсковський, Марківський, Міловський, Сватовський, Старобільський, Біловодський, Кремінський, Новоайдарський, частково Станично–Луганський райони. Це низько індустріалізована територія, що характеризується слабодиверсифікованою структурою виробництва та відсутністю значних форм його зосередження. Характерною особливістю району є абсолютне переважання у структурі промисловості виробництв по переробці місцевої сільськогосподарської сировини, помірний та незначний пресинг на природне середовище. Характерним на сьогоднішній день для району є процес дифузії промислового виробництва, що пов'язаний з появою низки малих та середніх підприємств в багатьох населених пунктах. Пріоритетним напрямком перспективного розвитку району є нарощування промислового виробництва за рахунок розширення мережі невеликих підприємств по переробці місцевої сировини, забезпеченню населення необхідними товарами, окремих галузей машинобудування, промисловості будівельних матеріалів тощо.

Проведений аналіз процесів промислового розвитку дає підстави вважати,

що у продовж останнього періоду не дивлячись на певне зростання обсягів не відбулося істотного поліпшення стану виробництва. Позитивні структурні зрушення у промисловому виробництві області можливі лише внаслідок його широкомасштабної реструктуризації, що передбачає необхідність оновлення на принципово новій основі техніки і технологій виробництва, залучення необхідних обсягів інвестування тощо. Вирішення цих проблем перебуває у прямій залежності від ефективності проведення державної економічної, промислової та регіональної політики. У зв'язку з цим можливими є два варіанти розвитку ситуації.

Перший варіант виходить із того, що зміни у промисловій політиці практично не відбуваються: продовжується повільний процес структурних трансформацій промислового виробництва. Вплив держави на економічні процеси обмежений лише рекомендаційними програмами, незначною фінансовою підтримкою за рахунок державних інвестицій, деякими змінами податкового законодавства тощо. За таких умов прогноз має переважно інерційний характер. Можливі зміни зв'язані лише з гіпотетичним зростанням попиту на традиційну продукцію галузей та частковим пристосуванням наявних виробничих потужностей до нової продукції, що користується попитом.

Другий варіант базується на можливій реалізації державою активної промислової політики, що спрямована на кардинальні зміни у внутрішньогалузевій та міжгалузевій структурі промислового виробництва у відповідності з світовими тенденціями та змінами кон'юнктури ринку. З цією метою державою здійснюється реформування системи кредитування певних виробництв. Право пільгового кредитування отримують дві категорії виробництв: з прискореним оборотом капіталу та прогресовизначальні виробництва. Кредити мають надаватись лише під конкретний проект, а процентна ставка має бути нижчою за прогнозовану рентабельність виробництва. Кардинального реформування має зазнати і податкова система, яка повинна стимулювати оновлення основних засобів та номенклатури кінцевої продукції. Ефективна промислова політика має бути спрямована на стимулювання експорту кінцевої продукції обробної промисловості при одночасному стримуванні експорту сировини та матеріалів.

Більш бажаним є другий варіант впливу держави на розвиток промисловості, або близький до нього сценарій розвитку ситуації. Саме реалізація цього сценарію дозволила б значною мірою наростити виробництво та трансформувати його структуру у напрямку зростання частки високотехнологічних наукоємних виробництв, при збереженні основної спеціалізації. Такий варіант розвитку промисловості міг би стати важливим підґрунтям для постіндустріальної трансформації економіки Луганської області.

1. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – К.: ВД К-М Академія – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с. 2. Статистичний щорічник Луганської області за 2003 рік. – Ч. 1 та 2. – Луганськ: Гол. упр. стат. Луганської обл., 2004. – 394, 454 сс.

Article is devoted to urgent problems of territorial organization of an industry of Lugansk region. Also in clause the prospects of development of an industry of region in context of tasks postindustry society are opened.